

ADY AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA VIII. OSZTÁLYÁBAN

Kell-e, szabad-e tanítanunk Adyt az általános iskolában? A kérdés — kivált a gondolkodás- és neveléslelektannal foglalkozó pedagógusok körében — így is felhangzik, annak ellenére, hogy a vitát a Tanterv régen eldöntötte: Adyt valamilyen formában el kell vinnünk a 14 éves magyar gyerek megértésébe. Ténykérdés: vitának nincs helye. De ahhoz sem fér kétség, hogy Ady problematikája, nyelve — prózában és versben egyaránt — a 14 éves számára a legkeményebb dió. Ha megállapítottuk, hogy *miért nehéz* Ady a pubescensnek és mit szerethet benne, akkor már csak kettőn vitázhatunk: *mit adjunk* belőle? és *hogyan* adagoljuk?

Miért nehéz Ady a kamaszfiúnak, a csitirilánykának? Milyen természetűek ezek a nehézségek? Elsősorban lélektaniak. Ady nyelve — a *megértés* lélektanának színe előtt — nehéz.

Ady alkatilag is, meg társadalmilag is problematikus zseni. Nem olyan lángész, aki felel, aki simán megoldja a kérdéseket, hanem éppen kérdez, kritizál, aki óriási problémaérzékével mindenütt az antitézist mondja ki. Arany klasszikus nyugalmaival szemben ő Petőfi politikai háborgását, Vörösmarty romantikus lázát folytatja. (L. Ady: Kétféle velszi bárdok c. versét!) Forradalmian új benne minden, nyelvi anyagában éppúgy, mint tematikájában. Ahhoz, hogy egy költőt megértsen, nyelvi-logikai-érzésbeli közhelyekből (jó értelemben véve a szót!) közös bázisunknak kell lenni. A költők megértése sok esetben a nyelvi-logikai értésen túl intuitív, érzésbeli titkos megegyezés dolga. Majdnem csak hogy bizalom kérdése. Nem ezt láttuk az Ady körüli nagy csatározások idején a 20-as évek derekán, végén? A megértéshez nem kevés lelkesedésre, hitre és szeretetre van szükség. Aztán még több lexikai, értelmező, stilisztikai pontosságra.

Minden kor egyéni és köztudatának az irodalomban kialakul egy formakészlete szavakból, szólamokból, fordulatokból, mondatszerkezetből, ritmikai kifejező eszközökből. Ezt a közhely-bázist a megszokás alakítja ki. Nálunk a mi költői nyelvkészletünk fölött még mindig ott ragyog a két állócsillag: Petőfi és Arany. A köztudat még ma is ezen a költői köznyelven olvassa, érti meg a verseket. Vagy ezzel nem érti meg. Ady is ezen a köznyelven kezdett verselni. De már az Új versekben magára talált: „Minden, mi új, felém üget,” — mondja (Harc a Nagyúrral) és az egész kötet hadat üzen — még pedig forradalmi módon — a köztudat költői világképének. Ezt a képet az epigonok annyira megszürikítették, hogy már az Őszikék öreg Arany Jánosa sem ismerhetett magára benne. Ady, a Holnap hőse az Új versek záróversében (Új vizeken járok) oda is dörgi a tegnapi költészet szürke hegedűseinek: „Nem kellene a megálmodott álmok, Új kínok, titkok, vágyak vizen járok,”.

Ady itt voltaképpen a megszokásnak küldi a hadüzenetet. És ha arra gondolunk, hogy a költő a magyar feudálkapitalista társadalom lejáró életformájába születik bele, azonnal érthetővé válik, hogy Ady egy felemás társadalom ellenmondásait — lelkiakata és párizsi tapasztalatai alapján — gyökeresen új helyzetérzésből ítéli meg. Vérbeli képromboló lévén, nemcsak az irodalomban fordult el utálattal a közhelyektől, a kliséktől, és sokszor a modorosságig vitte szinte az új hajszolását, hanem az egész századeleji magyar társadalmi világgépben is új mondanivalóra mozgósította a szavak erejét. Nem egyszer tiltakozott a költő a költészet régi idilli szemlélete ellen: „Én nem bűvészek, de mindennek jöttem!” — „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga!” (Hunn, új legenda).

Csak természetes, hogy egy ilyen egzisztenciális igényű költészet nemcsak a tartalmával, hanem a formájával is meghökkentette a Petőfi-Arany-epigonköltészet versolvasóit. A régi, „pihentető, szép ének” nem okozott különösebb fejtörést: közölt és ábrázolt, racionálisan jól érthető formában. Altatta egy illúziókban élő társadalom lelkiismeretét. A problémátlan „ének”-en nem volt mit nem érteni. A képrendszerbe is kitűnő bejárat vezet a ratio felől. Minden érthető itt, minden könnyedén megmagyarázható. De mit kezdett a régi versolvasó érzék Ady nyelvével? Hát még a szimbólumaival? A fekete zongorával, a Jó Csönd-herceggel, Az özvegy legények táncával, az Ős Kajánnal, a Hóvár bércek alatt tömény mitológiájával? Ezekkel az adys jelképekkel, amelyek nem közölnek és ábrázolnak, hanem jeleznek és sejtetnek? És a jelképek magukban nézvést még csak hagyján — megérthetők egy metaforás szemlélet erejéig. De Ady szimbolikus látásával, a költő schizoid alkatával mitévők legyenek a konzervatív versbarátok? — Ma már napnál világosabb, amit Ady kortársai közül — osztálykorlátaiktól — sokan nem láthattak: Ady nem jókedvűből, vagy krakélerségből, vagy magamutogatás okából beszélt más nyelven, hadonászott új formákkal, élt más poétikával, hanem társadalmi szükségyszerűségből. A századforduló és a következő évtizedek társadalmi ellenmondásait, válságait, az epigonköltészet fáradt, erőtlén, harmóniás nyelvén már nem lehetett kimondani, elbeszélni. „Bor, nő, betegség”-sebezte, „feketén elvásott” életével ezt a válságot ő megélte, és nagyon jól van az úgy, hogy mi erről a 14 éveseknek nem beszélünk (Ady még politikai eszményképnek sem igen megy el!). Igen, ő a krízist megélte, és beleélte a verseibe, cikkeibe, novelláiba. A társadalmi disszonanciához disszonáns, új meghökkentő nyelv kellett. Új szónyelv, új képanyelv, új formanyelv. Látni, hogy itt nem is a szokásos formabontásról van szó csupán. Annál jóval többről. Ady költészetével nemcsak 180 fokban fordult keresztbe a poétikai szokványok útján, hanem „rendeltetéses” életéhez külön formát is talált: a szimbolikus formát.

Ady forradalmának politikai tartalma a mi számunkra már érthető. Ebből a szempontból helyesnek mondhatjuk, hogy a forradalmár Adyt a tankönyv ilyen verseken mutatja be: Dózsa György unokája, A grófi szerűn, Ülő törvényt, Werbőczy; Fölszállott a páva, Proletár fiú verse, Csák Máté földjén. A kamaszka a maga egyéni serdüléskori forradalmát jól reagálhatja Ady forradalmi verseiben: hiszen ezek a versek jól exponálják azokat a társadalmi és történeti ideálhelyzeteket, amelyekbe nekünk belé kell nevelnünk az ifjúságot. A serdülőkorban a fiatal szervezet a puer-képet szétdobja, s a nagy magáramaradottságban a gyermek társas élményekben, romantikus nagyotakaró kalandokban, történeti példaképekben, hősi pózokban keresi felött önmagát. Ennek a magakeresésnek egyik főszáma a tagadás. Ady kemény társadalmi kritikája ezt a tagadást helyes irányba viheti, ha a tanulók megértik a költő szociális alapállását: a magyar nép végre

vegye kezébe sorsának irányítását. Hogy Ady negációja mögött hazaszeretet izzik, jól igazolja „A föl-földobott kő” hűsége.

Igen ám, csak hogy ezeknek az Ady-verseknek a politikai nevelőerejét fel kell szabadítanunk. Adyt megérteni, megérezni nem könnyű feladat. Annál nehezebb, minél rózsásabb illúzió hiteti el velünk, hogy már értjük. Adyt megfejteni, benne felfedezni az új költő-típust — nehéz napszám, verejtékező munka. Bele kell tanulnunk magunkat. Szívós filológiai munkával megtanulnunk az Ady-nyelvet szavaiban, fordulataiban, frázisaiban, szimbólumaiban és szimbolizmusában, látomásos alkatában. Azért sem könnyű az Ady-kötetbe a bejutás, mert hiszen Ady még mindig nem kevés munkát ad a szaktudománynak, s a hatalmas Ady-irodalom ellenére a filológia ott tart, hogy a versanyag jelentős része, főként az életmű második része nincsen megfejtvé. Égetően hiányzanak az Ady-verselemzések. A költő kritikai kiadása még késik. Nagy sor, míg elkészülünk vele, hogy Ady poétikájával olvashassuk a verseit. Irodalmi köztudatunk egy része — és nem elhanyagolható mennyiség ez — még mindig a régi poétika szerint olvassa az Ady-verset. Ezért rendszerint csak ismeretek halmazát, gondolatok raktárát látja benne, vagyis eszmét hüvelyez belőle, elejtve a vers érzelmi holdudvarát, hangulati auráját. De Ady jóslataiból sok minden teljesedett a szemünk előtt; a mi fölszabadulások éveinkben vált igazán klasszikussá a költő. Lassankint alakul már bennünk az Ady-bázis, az a készlet Ady képzetéből, motívumaiból, ritmusképeiből; amely majd elvezet bennünket az Ady-vers érzelmi megértéséhez. Ebben bízva végeztük el iskolánkban 14 éves lányokon és fiúkon az Adyra vonatkozó értéslélektani vizsgálatokat.

A felmérést az 1960/61-es tanévben két VIII. osztályunk tanulóival folytattuk. A két vegyes osztály összesen 66 tanulót számlál (A 32 + B 34). A lányok kb. kétharmadát teszik a létszámnak. A tanulók zöme 14 éves, számbavehetőbb korbéli eltérés nincs. Tudatában vagyunk annak, hogy nagyobb hatósugarú vizsgálat jóval megbízhatóbb eredményt, jóval megfoghatóbb törvényszerűséget hozott volna. Ez a tudat is óvatosságra intett az adatok értékelésében.

A vizsgálatok módszerét tekintve nem kötöttük magunkat egy módszerhez, hanem a kérdőívés próbán kívül felhasználtuk a dolgozatokat, a házi füzeteket, az órák jegyzőkönyvét, sőt a személyes beszélgetéseket is. Külön gonddal szűrtük tühegyre az elszólásokat, tévesztéseket, a tipikus hibákat.

I. A kérdőívnek ezt a címet adtuk: *Ady forradalmi lírája*. Az ív 9-kérdést tartalmazott: 8 a versekkel kapcsolatban kereste a tipikus Ady-értési problémát, az 1. pedig megkérdezte:

1. *Mi a forradalom?*

A 66 válaszból 31 nem tudja, mi a forradalom. Nemesak úgy nem tudja, hogy nem tudja a fogalmi meghatározást vagy körülírását, hanem a fogalom lényeges jegyeit nem tudja. Meglepetten írja nem egy: Nem értem, nem tudom. Persze ez magában véve nem jelenti azt, hogy a gyermeknek valamelyes romantikus képe ne volna a forradalomról, de annyit jelent, hogy ez a kép a legtöbbnél kontúrtalan, pontatlan.

A fogalom lényeges jegyei: *ki? hogyan? miért csinálja a forradalmat?* 1. Ki? A forradalmi osztály (partnere a túlélt, elavult osztály) 2. Hogyan? Az akcióban a társadalmi fordulat a lényeg, a hatalom megdöntése, rendszerint fegyverrel. 3. Miért? A cél — a kizsákmányolás megszüntetése.

Ha a három jegyből kettőt mondott a tanuló, akkor válaszáat már pozitívan értékeltém. Helyes válasz 15 érkezett. Külön értékelnünk kell, ha a tanuló a saját szintjén fogalmazza meg a választ, és nem betanult szöveget mond. V.K. elégséges tanuló meghatározása: A forradalom a gazdagok és szegények közti gyors fegyveres harc. K. Gy. jeles tanuló így ír: A népek harca kizsákmányolóik ellen egy jobb létért (haladás-motívum!) K. J. jó tanuló is állásfoglaló meghatározást ad: A munkások fellázadnak az urak ellen, s elzavarják őket. D. E. közepes tanuló leány: A dzsentrik ellen fellázad a nép. — Egy pár tanulónál a lázadás, lázongás, megmozdulás, felkelés szavakkal találkozunk. 13 tanuló pedig a forradalmat azonosítja a szabaságharc fogalmával. — Újra hangsúlyozzuk, hogy ez a statisztikai adat nem többet és nem kevesebbet mond, mint hogy a tanulók tekintélyes részének a forradalomról nincsen leírható, szabatos fogalmi képe. Hogy azonban a 14 évesek zöme dolgozik székével, élményvázlattal, képelemlékkel, vagyis „segédfogalmakkal”, az kiderül az 5. kérdés válaszaiból. Ez a kérdés a forradalom fogalmának gyakorlati alkalmazását figyelte: „A Fölszállott a páva c. versben Ady a vármegyeház képébe az egész magyar társadalmat beleértette, vagy csak egy részét?” A kérdés másik része azt kérdezte, hogy a költő ott polgári demokratikus vagy népforradalmat sürget-e.

A kérdés első felének felelői közül 25 szavaz arra, hogy a kép csak a társadalom egy részére vonatkozik, nevezetesen az urak osztályára. 11 a vármegyeházában az egész magyar társadalom képét, jelképét látja, ilyesféle megokolással: A vármegyeház = az egész országgal, mert a szegények voltak a börtönben. — A gyermekek túlnyomó többsége feleletében teljesen hibás vágányra fut, vagy hallgat, ami azt bizonyítja, hogy ez a százalék nincs birtokában a vármegyeház képének kialakításához szükséges történelmi ismereteknek. Az ő számára ez a fogalom üres, semmitmondó szövegsablon, amely nincsen élményesítve. Ha majd a „társadalmi osztály”-fogalom vizsgálatainak gyenge eredményeit látjuk, kellő kételkedéssel fogadhatjuk az ilyen jelképmagyarozásokat: A vármegyeház a feudális Magyarországot jelenti. Nem egy esetben ilyenkor egy verbális mechanizmus működését látjuk, semmint élő, kialakított fogalmi gondolkodást. Ha a tudatban bent ülne a fogalom biztos körvonalú képe, akkor a jobbak között nem akadhatna olyan, aki ilyen képtelenségre bicsaklik rá: Az úri Magyarországot a pávák képében jelzi, a költő.

A forradalom polgári vagy népi jellegét puhatoló kérdésre a szavazatok kb. fele-fele arányban oszlanak meg. 23 üres cédulával szavaz: tehát 23 nem tud különbséget tenni polgári és népi forradalom között. Idézem egy kitűnő irodalmár leányka szavait (B.J. VIII. A): „Ady a F. . . c. versében a munkásosztály helyzetét írja le. Ady polgári népforradalmat akar.” A másik leány még egy hangzatos jelzővel toldja meg a forradalmat: polgári népi demokratikus! Látható ezekből és a hasonló fogalmazású válaszokból, hogy a gyermekek zöme nem alakított ki világos fogalmat sem a forradalomról, sem az osztályokról. Ilyen fogalmak, mint: proletár, munkásosztály, parasztság, szegény nép, polgári, demokratikus, úri réteg, főurak, nemesség, feudális urak . . . elég pontatlanul, néha ellentmondóan keverednek, és megmutatják, hogy ifjúságunk egy rosszértelmű frázisosság hatása alatt áll. A vers Ady-szándékolta forradalmát 11 minősíti polgárinak, 11 népinek, 6 az 1919-es, 4 pedig az őszi rózsás forradalmat olvassa bele a versbe.

Egyébként Adynak ez a verse a Vér és arany c. kötet Magyar Messiások c. ciklusából való (1907), és egyike azoknak az Ady-verseknek, amelyek legjobban beférkőztek a köztudatba. A gyermeki megértést megakasztja néhány merész adys „újságos” szó, kapcsolás, mint Nap-szédítő, nyögetik, semmi ködbe, új har-

cok kacagnak az égre, valóságra válik, leigázva (vissza kell kapcsolni a szó gyökös értelmére!); az „ige” csak nyelvtani műszóként ismeretes gyermekeink előtt. Azt hiszem, általános tapasztalat, hogy a szövegekben a sok magyaránivaló szó rendkívüli módon megnehezíti az értést. Mert egy-két szokatlan szó könnyen beilleszthető a szókészletbe, sőt színezi, érdekessé teszi az előadást, de a sok kiemel alapszó-készletem biztonságérzéséből, és megzavarja a megértést. Így vagyunk ezzel a verssel is. A gyermeket majd minden versszakban figyelmeleg akadályozza egy-egy szokatlan fordulat, szó, amelyet csak percipiál, de sokat kell barátkoznia a verssel (egy óra ehhez nem elég!), amíg nem csak szavakban, hanem a vers nagy megértési ívében is eljut az apperceptióhoz. Viszont ugyan-csak ez a vers adott egy másik tapasztalatot is, nevezetesen azt, hogy nemcsak az értelmünkkel, hanem a hangulati beleérzésünkkel olvassuk a lírai verset. Jóllehet a vers szinte képzőpórral önti nyakon a gyanútlan ifjú versolvasót, és sok általános, elvont fogalommal nehezíti a konkrét anyagon járó praepubescens gondolkodást (hit, értelem, csoda, élet, régi valóság . . .), az elmosódó tartalom átszűri az alapszituációt jól előadó népdalkeret, a dallam (a gyermekek szívesen végigéneklék reá az egész verset!), és nem utolsó sorban a konzervatív ritmusa a felező tizenkettesnek: jó alap ez, jól ráépül a forradalmi mondanivaló. Ebben a kontrasztban ritmikailag nyelven mondja el a költő a vers feszültségét.

Kitűnő választás ennek a versnek fundamentumául a népdal, ez a népdal. Rögtön az intonálás megmondja az alaphelyzetet: a két pólus, a vármegyeház és a szegény legények társadalma között a páva jelképét járhatja a költő, mint az új élet, a színes új világ szimbólumát. Nem kevesebb, mint 8 jelzős szerkezetben jelentkezik az „új” jelző, majd a vágy-vagy férfias sürgetése fokozza a vers érzelmi fűtöttségét. És ez a forrongás, mely hol szél, hol láng, hol hit, hol kohó, hol harc, hol szem, mind-mind a páva jelképben összegeződik. Tanítványainknak tudniuk kell, hogy a rab ablakára szálló páva gyakori, szabadulást jelző formula népköltésünkben (pl. A fogoly katona balladája!). A konkrét gondolkodás a lírai versben is eseményt, kistörténetet vár, s ha Ady versében ez hiányzik a gyermek eseményen induló fantáziájának, adjuk meg egy páva-szabadságmadaras balladával. A képek, a storiék — vehiculumok, amelyek az absztrakctumot beviszik, ill. kialakítják és megragasztják a gyermeki tudatban.

(Különben arra a felnőttes, képtelen, absztrakt nyelvre, amelyet a mi gyermekeink nem értenek, kitűnő példa a Fölszállott a páva c. vers előtt a tankönyvben közölt „Az író, a költő” c. írás. „Az író . . . fogékony lelkét igen sok hatás éri . . . nemcsak a képzelete gazdagabb, mint a miénk, hanem a kifejezőkészsége is . . .” A 13—14 évesek tudatában e mondatok olvastán, hallatán nem képzik meg semmi, és ha — neadjisten! — megtanulják, verbális üresjáraton jár a malom. El szoktam olvastatni ezeket az egyetemi jegyzetekre emlékeztető mondatokat a VIII-ossal, aztán megkérdem tőle: Mit olvastál, mondd el!? Aztán belekérdézek egy-egy szó jelentésébe. Kedves Kartársak! Próbáljuk meg! Meglátjuk: előző a lélektani realitás! A felnőttek elvont, kép nélküli nyelvét nem érti a konkrét anyagon tájékozódó, beszélő, értő gyermek!)

Summában: a verset a gyermek tudja élvezni akkor is, ha nincsenek pontos, szabatos fogalmai. Élvezi, mert segít magán odavaló, oda nem való segédeszközökkel, vagy — hisz a tanár lelkesedésében. Csakhogy nemcsak a tanárban hiba a kritikátlan lelkesedő, hanem hiba a gyermekben is. A pontos megértés hiányát nem takarhatja el a lelkesedés, amint hogy magyartanárban is igen gyakran találkozunk a sznob-típussal, aki lelkesedése ködébe menti át szakmai hiányosságait. — Tanításunk végső célja — a 13 évesnél is — a szabatos fogalom kialakítása, a gyer-

bevezetése az absztrakt gondolkodásba az egyszerűbb irodalmi szövegek tudatos élvezete.

A 2. kérdés: *Miben hasonlít Ady Dózsára?* — A Dózsa György unokája c. vers tárgyának megértését kutatja a kérdés. Maga Ady adja a feleletet az I. szak 2. sorában: Népért síró, bús bocskoros nemes. Vagyis kettőben hasonlítanak egymásra: mind a ketten kismesek (bocskoros nemes), hétszilvafások, és a nép ügye mellett állnak, sírnak érte. Szó van itt még a származásbeli rokonság tudatáról is, meg ami ebből következik: a nép ügye mellé való még nagyobb érzelmi odaállásról.

A két VIII. A + B osztályból 66 felelet érkezett. (A : 32 — B : 34) Összesen 9 tanuló nem tud válaszolni a kérdésre. (A 4 — B 5) Vagy úgy, hogy meg sem kísérli a választ (3), vagy mellébeszél (6). A félreértések ilyen természetűek: F. É. 14 éves gyenge tanuló leány: „Dózsa a parasztság nevében beszél.” G. I. 15 éves elégséges fiú: „A költő evvel a verssel előre megjósolja a forradalmat Magyarországon, mint Gorkij „Viharmadár dala” c. költeménye.” — A helyesen válaszolók (57: A 28 — B 29) közül többen a vers első 2 sorával válaszoltak. Hogy a költő miért nevezi magát Dózsa György unokájának, a legtöbben megértették. G. L. 16 éves gyenge tanuló fiú a képet szószerint értelmezi: „Ady Dózsa Györgyöt vallja nagyapjának.” H. I. 14 éves elégségesrendű fiú telibe talál a megfogalmazással: „Ady Dózsa György unokájának jelképezi magát.” Néhányan tudnak arról, hogy Adyék családjában hagyományként élt a Dózsától való vérségi leszármazás. A többség a kismemesi származás rokonságát veszi észre, és az ebből is következő eszmei rokonságot említi. K. K. jelesrendű 14 éves leány: „Eszmeileg és vér szerint is rokonának mondja magát.”

A tankönyv is, meg a gyermekek is — ösztönös poétikájukkal — a szimbólumot a hasonlat oldaláról közelítik. Helyes. Csak nem szabad a hasonlatnál megállni, hanem közelíteni kell a szimbólumot. Jó helyen tapogatnak azok a gyermekek, akik ilyen kifejezésekkel illetik a Dózsa-szimbólumot: mondja magát, jelképezi magát. Mert a szimbólum nem hasonlóságot, azonosságot mond. De nem fogalmi azonosságról van szó, hanem poétikai azonosításról, ami annyit jelent, hogy a jelkép és a jelképezett közötti nagy, szinte egybeolvadó rokonságot a szimbolizáló érzelmileg hangsúlyozó, tehát túlzó nyelv azonosságnak látja és mondja. Ez még a tankönyvrőt is megzavarta, mert a vers kommentárjában így ír: „(Ady) A parasztok forradalmi vezére akar lenni éppen úgy, mint Dózsa György volt 1514-ben.” Mondanunk sem kell, hogy Adynak nem voltak hadvezéri ambíciói. Ezt még a 3. versszak 3 fenyegető kérdésével sem lehet bizonyítani. A 3. mondat igei állítmányának többes száma (lecsukjuk) mindössze a néphez állás érzelmét summázza. Amikor másutt élesen elkülöníti magát a régi költőtípustól, kivált a l'art pour l'art szalonköltőtől („Én nem bűvészek, de mindennek jöttem”: Hunn új legenda), a maga költői sorsával szinte kilép a régi irodalomból, és az életszerűség illúziójával egzisztenciális forradalmárnak mondja magát. Petőfi politikai és irodalmi aktivizmusa után költőpolitikus ennél kevesebbet nem gondolhat, hihet magáról. Költőnél ez különben sem praktikus megvalósíthatás, hanem kifejezés kérdése, egy érzelmi állapot kimondásáé, s ez itt elég is! Költői póz, költői szerep! Ennyi az egész!

A pozitív válaszok egy ötöde megismétli a tankönyv megtévesztő, frázisos fogalmazását. A feleletek zöme elég pontosan rögzíti a parasztvezér, Dózsa és a parasztszimpatizáns költő, Ady Endre közti hasonlóság két jegyét, ti. a származást és a nép forradalma mellé való érzelmi odaállást. A helyes válaszok kétharmada kettejük különbségét is említi. Legtöbben ezt a különbséget a fegyver-toll ellen-

tétében fogalmazzák meg. Halljuk H. M. 14 éves jeles tanuló leányka feletét: „Dózsa a népért harcolt, a nép mellé állt, de ő harcolt, cselekedett. Ady is a nép mellé állt, de ő verseiben húzott a nép mellé (Most idézi az I. 2. sorát!). Dózsa György hatalmassága — a nagyurak megfélemlítése.” Egy gyenge tanuló 13 éves kislány (Cz. E.) típusválasztát is közlöm: „Dózsa György harcolt a hazáért, Ady pedig verseiben buzdította a népet.” (Szegényke ha tudná, hogy a nép milyen messzre állt Ady verseitől!?) — Megszólaltatok egy lusta, de érdeklődőfajta, 14 éves fiút (J. L.): ő fogalmazásában eltalálja az árnyalatot: „Ady nagyon szereti a parasztot, ő is a parasztok élén érzi magát.” — A vers forradalmi hangulatát a költő szerepjátásából meg a fenyegető kérdésekből a gyermekek megéreztek. Hadd idézzem egy jórendű, 13 éves leányka (O. I.) telitalálatát: „Dózsa is és Ady is a néppel tart a kizsákmányolókkal szemben. A vers lényege: Felszólítja az urakat, hogy tegyék szabaddá a népet, mert különben ő(k) maga(uk) fogja azt megszerezni, de akkor jaj nekik.”

A Dózsa-forradalmas parasztság-jelképet — amely a vers szimbolizmusát hordozza — régebben az egyik VIII. osztályban (35) így kérdezte egy kérdés: Ady kinek a személyében látja megtestesítve a parasztság forradalmi vágyait? A 35 kérdezetből 22 adott helyes választ. A 13 helytelen feleletből 5 Adyra szavaz 2 a népre. 5 nem érti a „személy” szót. Ketten-hárman ilyesfélét írtak: A költő a nagyurak szemében (?) látja meg a parasztok vágyait. Egy 16 éves nem rosszszű, de műveletlen fiú (G. L.) így értette félre a kérdést: „A meghalt Dózsa Györgyben látja magát megtestesítve.” — Persze a válaszok hibaszázalékának egy része a kérdés rovására írható: a 14 éves számára nagyon elvont fogalmazás: a parasztság forradalmi vágyai — személyben megtestesítve!

Mikor a gyermekek Ady szerepét a versben megértették, kinyílt az út számukra a többi szimbólum felé: a Nyár, a kiegyenesített kasza, a sok rossz fehér ököl felé. Hisz voltaképpen az első (a Nyár) — metafora, a másik kettő pedig szinekdoché. Maga a szerep játéka a szimbolikus — a szerephez való szimbólum-kellékekkel.

A 14 éves gyermek érzésvilágához ez a vers nemcsak forradalmi tartalmával, hanem formájával is közfelférközik. A szerepjátás pátoszát, a drámai formát szereti ez a korjárat. Nem is szólva az expresszív jelzőkről, mint amilyenek: síró, bocskoros, rettenetes nagy... A *csörömpölés* játékosan szemléletes szava is a forradalomról beszél. A versmondatok rövid lélegzetűek, könnyen foghatók. Az ifjú nyelvérzék — pár szónyi utalással — az *özönöl* archaizáló szó kifejező erejét is tudja értékelni.

Befejezésül nem árt egy pillantást vetnünk a vers kötetbeli elhelyezésére. Tudjuk, hogy Ady a verseit aprólékos gondnal válogatta egybe, szerkesztette kötetbe. Szinte a kicsinyességig menő tartalmi és formai mérlegeléssel. A mi versünk is nagyon ott van a maga meleg helyén. Az Illés szerkerén c. kötet 4. ciklusának, az Utca énekének utolsó darabja. A kötet 1908-ban jelent meg. Ady értelmezői közül többen utaltak már arra, hogy Ady felfigyelt az 1905-ös orosz forradalomra, cikkben is reagált rá, de politikai verseiben is megtalálhatjuk a nyomokat. Az utca éneke c. ciklus 14 versből áll. A keretet 2 Dózsa-vers adja: ezzel kezd, ezzel zárja a ciklust. Mind a 14 vers forradalmi vers és többségük a munkásosztály forradalmát köszönti. *A vörös Nap, A csillagok csillaga, Csák Máté földjén, A Hadak útja, A Délbáb üzenete* jelzi, hogy Ady a munkásosztály felé fordul, és tőle várja a késlekedő forradalmat. *A grófi szérűn* zsellerei is jól beleférnek a Dózsa-keretbe. Ilyen versek szomszédságától csak jobban forrósodik a Dózsa-versek indulata.

Mindent egybevéve a *Dózsa György unokája*: a könnyen érthető, „simább” Ady-versek közül való.

A 3. kérdés : A *grófi szérűn* 2. versszakát kell értelmezni.

Éjféli hajnal, szörnyű fény ez,
Nincs párja, napja, neve.
Fut, reszket a riadt mezőn
Az égő élet heve.

Említettük, hogy a vers Az Illés szekerén c. kötet 4. ciklusában, Az utca énekén-ben foglal helyet az előző Dózsa-vers társaságában. Terjedelmében is nagyobb annál, majd háromszor akkora (8 szak), de a paraszt társadalmi szorongását, forrongását is konkrétabban mutatja, érzeteti meg egy tűzvész alkalmán. A tűz eseményességet, sőt drámai mozgalmat visz bele a lírai versbe, és ilyen vonalon is szolgálja a konkrétságot, ami az absztrakcióra még nehézkes gyermeknek érdekességet jelent. Jóllehet — éppen szimbolizmus tekintetében — nem tipikusan Ady-vers, a konzervatív versolvasót — s itt a gyereket is ezek közé számítjuk! — lépten nyomon meghökkentő újságok állítják meg, újságok szóban, képzet-társításban, szerkezetben, ritmusban. A sok új, szokatlan eszköz a figyelmet erősen megosztja, és míg a versolvasó gyermek a részleteken töri a fejét, a vers egész megértése kicsúszik a kezéből.

A vers folyamán 9—10 ilyen új, szokatlan szóval, fogalommal kell barátkozni az ifjú olvasónak, mint: szérű, palánk, asztag, mordul, heve, zsellér, pernye, agarász . . . Ilyen szóösszetételekkel, jelzős szerkezetből való jelzőkkel ismerkedik: nyár-éjszaka, asztag-város, rossz álmú, korgó gyomrú . . . Aztán nem a kutya mordul az égre, hanem a láng. Hall szenes kalászkokat énekelni, és meresztli a szemét, hogy a tél meggyötör valakit. A tűz nagyságáról ilyen felsorolás próbál fogalmat adni: Nincs párja, napja, neve. S vajon mit hámozhat ki ebből a két sorból: Ne sírj, grófodnak lesz azért Leánya, pénze, bora. A 3. versszakban *zsellér, kutya, táj, gróf* alannyal 4 versmondat villan eléje, a harmadik mondat — számára — átfoghatatlan elvontságával így ijeszt rá: *Az egész táj vad fájdalom*. Csak most érkezünk meg a vers legnehezebb képehez, a gabonaszem = élet-képhez, amely kulcsa az egész vers megértésének. „Mért fáj neked az égő élet Nincs benne részed soha,” — „Élethez, szemhez nincs közöd” — „. . . övök E bús élet s a kalász.” Városi gyermeknek különösen nehéz e képátvitelt úgy sugallni, hogy a versben megérthesse azt a játékot, amelyet a költő az *élet* szó két értelmében űz. Mind a két jelentésre gondolnunk kell, az eredetire is, meg az átvitre is. A gondolkodásban ez a relatív áthelyezkedés a 14 évesnek még nem egykönnyen megy. De nézzük a 2. strófa megfejtésének eredményeit! A kérdéses versszak 3 magyaráztnivalót nyújt: az *éjféli hajnal* jelzős szerkezetet, a *Nincs párja, napja, neve* felsorolást, meg az *égő élet* metonymiát.

Az értékelésben már pozitívnak vettem azt a feleletet, amely a 3 kérdésből kettőt megoldott. A két osztály teljesítményeit külön-külön értekelem, mert a B osztály mérése az Ady-órák után másfél hónappal történt, s ez bizonyos eltolódásokat eredményezett.

Az A-osztály 32 tanulójaiból 15 tanuló adott helyes választ, míg az osztályból 9 tanuló a kérdés egy pontjára sem tudott felelni. A 3 részkérdés közül az *éjféli hajnal* megfejtése mutatkozott a legkönnyebbnek. Kevesen hibázták el, a gyenge tanulók közül néhányan, akiknél az éjféli, a hajnal fogalma elmosódott, egymásba folyt: nem is éreztek itt magyarázni valót. A helyes megfejtők észre-

vették, hogy a paradoxon a tűz nagyságát jelzi. H. M. 14 éves jelesrendű leány így felel: „Olyan világos van éjfélben, mintha hajnal volna.” V. G. 14 éves éleseszű fiú válasza így hangzik: „Az asztagok olyan erős fénnel égnek, hogy messziről úgy látszik, mintha virradna.”

Sokrétűbbé sűríti a szimbólumot, ha tudjuk, hogy Erdélyben az élet szérűt is jelent: „... (atyám és anyám...) ... az elbeszélte házban és életem laktak.” Tamási Á.: Bölcső és Bagoly 41. l.

Nem mindennapi nehézséget támasztott a „Nincs párja, napja, neve” sor értelmezése. A párjával és a nevével még csak megbirkózott a legtöbb, mondván hogy nem volt még hozzá hasonló; meg annyira nagy, hogy nevet sem tudnak adni neki. De a *napja*-n átsiklik a java. A magyarázók közül többen a naptári napot erőltetik, mások az égitestre gondolnak. Az előbbire az egyik jelesrendű kislány ezt a mondatot agyaskodja ki, H. M.: „Nem tudják, melyik nap van, mert pont éjfél van.” Egy közepesrendű fiú (SZ. O.) ugyanebben a nyomban jár: „Éjfélkor van és mind a két napba beleesik.” Két idézet szóljon a helyes kerékvágásról: (V. G. 15 éves jeles fiúcska) „Napja nincs, mert éjfélkor volt.” R. A. közepes 13 éves fiúcska így következtet: „Napja azért nincs, mert még nem volt nap, amikor égett a gabona.”

A 32 válaszból ezt a pontot csak 6 megfejtő válaszolta meg helyesen. A 32 tanulóból 18 tudja az élet szó konkrét, gabonaszem jelentését. A többi üres általánosságban mozog a tűz (égő, heve) közképzet területén. Az *élet* általános, tehát homályosabb fogalom lévén, a két közrefogó (égő... heve) konkrétabb fogalom erősebb fényében elmosódik. Milyen nagy úr a szokás! Az élet-et még a nagyon konkrét *égő* jelző is milyen nehezen hozza vissza a konkrétumok világába! — A félreértések közül egyet idézek: (SZ. L. jórendű leány) „Az embereket nevezi életnek.” A helyes megfejtők közül idézem K. É. kitűnő kislányt: „Égő élet vagy égő búza.” Egy másik kitűnő 14 éves kislány aki magyarázatot is fűz a megfejtéshez: „Életnek nevezi Ady a gabonát, mert a népnek olyan fontos, mint az élet.” Egy 15 éves jórendű fiú (SI) az égő életet úgy értelmezi, hogy az „a gabona égését és belső égést is jelent.” (?) Egy 13 éves puer (D.J.) forradalmi szimbólumot lát a képen: „Az égő élet heve = már nagyon meleg a helyzet, készül a forradalom kirobbanása.”

A VIII. A végső eredménye részkérdésenkint és összegezve: I. + 18—14; II. + 6—26; III. + 19—23 (Összesen: 15—17.)

Külön lapra tartozik a VIII. B-osztályban a 3. kérdés kritikája. Az osztályt az Ady-stúdium után kb. másfél hónappal kérdeztük meg. Szándékosan történt ez így: hadd lássuk, mi maradt meg a bevéselt Ady-képből! A megkérdezett 34 tanulóból 20 a kérdés egy pontját sem oldotta meg. Vagy hozzá sem kezd, vagy hamis halandza-szöveget mond, ilyenformán: Éjfél elmúlt, hajnalodik, szörnyű fény = a hold süt, stb... (J. M. jórendű leány). 14 birkózik a feladattal, úgy, hogy 3 teljes megoldást ad, 2 a feladat 2 pontját, 9 pedig 1 pontját válaszolja meg.

Mi lehet a magyarázata ennek a siralmas eredménytelenségnek? Szubjektív és objektív okok egész hosszú sora húzódik meg mögötte. Egyet emelek ki az okok sorozatából: a háttér hiányát. A 14 évesnek nincsen a grófi nagybirtokról élménye. Milyen másképpen olvassuk mi a verset, akik a bőrünkön éreztük a nagybirtokos világ atmoszférikus nyomását.

Továbbá, ha széttekintünk az órai jegyzőkönyvekben, a szóbeli feleletek megerősítik az írásbeli tesztek eredményeit. A verssel nem egy-két órán, hanem több órán kellene foglalkoznunk ahhoz, hogy a háttér megfestése után az exponálás-elemzés-összefoglalás egységében kibonthassuk a 14 éves gyermek megértésében.

a vers nagyszerű agitációját, ahol a grófi szerű a feudális Magyarországgá, a gróf a feudálizmus megtestesítőjévé, a kisémmizett balek nép pedig az ország igazi urává nő. Nagy idő, míg a gyermek hozzászokik Ady eszközeihez, hozzá nő indultaihoz.

Az egyik órában elmélyedtünk a vers befejező (8.) szakában: „Siratják a semmit, a másét, A gróf tán épp agarász — Érzik titkon, hogy az övék E bús élets a kalász”. Azt a kérdést boncolgattuk, hogy övék a föld, meg nem is: hát mi szerint az övék, mi szerint nem. Kiket siratják? Többen nem boldogultak a különböztetéssel, ami a relatív gondolkodás képességét tételezi fel. A gyengébb tanulók vagy arra szavaztak, hogy a másét, vagy azt felelték, hogy a magukét siratják a parasztok. A jobbaknál (jeles, jó) csirájában már jelentkezik a dialektikus szemlélet. K. K. 14 éves jeles leányka feleletét idézem: „Mivel ők művelték a földet, a gabonát ők aratták, és mégis a grófé . . .” T: Mit siratnak? — SZ.O. 14 éves közepes. fiú: „A gróf vagyonát, pedig nincs részük benne.” Realistábban hangzik S.I. 15 éves jórendű fiú felelete: „Egész évi kenyerüket siratják, s azt, hogy a gróf nem is törődik vele.”

Végül tanári segítséggel megállapítják, hogy egy régi feudális rablótörvény papírformája szerint formálisan a grófé a föld és haszna, de lényeg szerint, tartalmilag a népe, amely vérzik és verejtékezik érte. A tankönyv a verssel kapcsolatban 5 feladatot nyújt. Az 1. a vers képeit keresteti, és címet adhat az egyes szerkezeti egységeknek. Képek? Inkább megszemélyesítést mondanék, hisz a tűzvész nyomán felmozdul minden, s a zsellérek vad fájdalomát ráönti a tájra a költő: csupa dráma és dinamika a vers, úgy hogy a szerkezeti részegységek megállapítása csak azért történjék, hogy a versegész biztos, egyöntésű szerkezeti egységét annál megalapozottabban hangoztathassuk. Hisz a társadalmi ellentétet — amely már ellentmondás! — is a tűzvész epikumán túl a szerkezet mondja meg ragyogóan. Pontosan épp azt érezni itt, hogy a vers nem külső költői eszközök mozaikjából készült, hanem az érzés vulkanikus belső működéséből lávában ömlött elő. Ezért van, hogy sehol semmi jele a forradásnak, sehol nyoma összeillesztésnek, hanem egy jól követhető érzelmi anyagból ömlött bele a formába. Ennek az érzelmi matériának pedig az összefoglaló neve: a kisémmizettekkel való szolidaritás. Amit a tankönyv a költői ihletről és alkotásról olyan elméleti nyelven mond el, annak gyakorlati alkalmát éppen ezen a helyen adódik, a versszületés elemzésénél. Gyermekünkénél — jórészt a költői eszközök túlzott hangoztatására — kialakul a versírásnak egy konyhai recept-képe: van eszmei mondanivalód, veszel hozzá a költői kellékek tárából ennyi meg ennyi . . . Nem, nem! Mi nagyon jól tudjuk, hogy tudatosság nélkül nincsen költő. Adynál is legyen hangsúlyos annak, hogy ő javítgatta verseit (szemléltessük is!), vagyis méricskélte a szavak erejét, bogarasan hármaztatta verscímeinek a szavait, tehát tudatosan élt költői eszközökkel. De! Ha valahol ezen a magyar költői féltéken hangsúlyoznunk kell a látás ösztönösségét, az indulatok lávásságát, hát nem Ady lírájában?! Hol láthatjuk ennél pregnansabban, sodróbban azt a — gyakorlatban még mindig nem tudott — tény, hogy a lírai versnek a legvalóságosabb nyersanyaga az érzelmi anyag, amely csak önmagával mondható el, fejezhető ki. Mint a muzsikában! No de nincsen olyan messze tőlünk az az idő, amikor a jó magyartanárok a lírai versnek leírták a tartalmát, és prózává, eszmévé nyalazták szét. Nem tudták, hogy a verselemzésnek nem lehet célja egy eszmei produktum száraz csontváza, vagy egy stilisztikai példatár töltése „szemléltető anyaggal”, hanem az érzelmi együttható, velejáró, sőt nagyon sokszor az értelmi mondanivaló csak hordozóanyaga ennek az érzelmi mondanivalónak. Nem tudták, hogy az elemzés

csak első lépcsője a vers megértésének, mert a tudatos boncolásnak a vers érzelmi megérezéséig kell elvinnie a versolvasót, vagyis a részekből az egész, az érzelmi egész megsejtéséig kell eljutnia az igazi olvasónak. Ezért pl. mi már nem is tudunk elképzelni lírai verset olvasó órán más összefoglalást, mint a vers újra való művészi felolvasását. Vitatkozom, és nem értem azokat, akik meglegszenek az értelmes lírai vers-olvasással! Nem elég! Lírai vers megmutatásához kell az odaadó, érzelmi interpretálás. „Az egész táj vad fájdalom!” Hát elképzelhető ezt az állítmányt és szilaj jelzőjét csakcsupán értelmi hangsúllyal olvashatni!? Nem kell — vagy inkább: lehet, nem éreztetni azt a füstnél keserűbb paraszti szorongást, amellyel az egész táj át van itatva?! Talán fölösleges is ezek után mondani, hogy a tűzvész itt nem is leíró feladat, hanem a szociális kizsároltság indulatának hőfokolója. Ady szimbolizmusában, látásmódjában kép és jelentés (a mondókának az eszmei fele!) egyenrangú félként van jelen, s hol az egyik, hol a másik csillog elő.

Ég a gabonánk! Éjjeli riadalom a zsellérházban. A tűzvész a kastély ablakából. A kastély és a zsellérház vitája az éjjeli tűzfénynél — ilyen címeket ajánlanék fogalmazásra, hogy a társadalmi mondanivaló, a forradalmi indulat ne fulladjon merő leírásba. Tudom, hogy ez a nehezebb. Mert éjjeli tűz-élménye még csak van a gyerekeknek, a legtöbbjé megfordult úttörőtáborban: Az egyik úttörő a „Szörnyű fény”-t így magyarázza: „Félelmetes az a hatalmas, imbolygó lángtenger ott a mezőn!” Hanem társadalmi élménye hiányzik. A 14 éves csemete a 45 előtti nagybirtokos élet cselédvilágáról csak szóbeszédből hallott. Még az ifjabb kartársaknak sincsen már hiteles elsődleges élményük a grófi világ hét-rongyos alépitményéről, antiszociális embertelenségéről. Ellenben a népi írók szociográf munkáiban bő szemléltető anyag található a kommenciós cseléd lakásáról, étrendjéről, ruházkodásáról. A grófi szerű háttérét jól megrajzolhatjuk Illyés Gyula Hősökről beszélék c. poémája alapján is. A leghitelesebb tolmács azonban maga Ady Endre, csak lapozzuk meg a verseit, cikkeit, novelláit. A történeti tabló folytatásához feltétlenül hozzátartozik — Ady nem láthatta a kiutatót — a szocialista falu képe. A föld most már egyértelműen a közösségé. A kastély már azóta árvaház, kórház vagy szociális otthon, esetleg a tsz központja. A riport szólhat az újarcú magyar falu építkezéseiről, vagy meginterjúvolhatjuk a tsz-elnököt, aki mint egyszeri gazdasági cseléd hitelesen összehasonlíthatja a két világot.

A következő vers, az *Ülj törvényt, Werbőczy* az I. világháború küszöbén 1914-ben megjelent *Ki látott engem c.* kötetből való, a *Sipja régi babonának* 17 verséből a második. A ciklus kuruc versekből, magyarsors-sírató versekből áll. A mi versünkön kívül a kivándorlás a témája az Amerikai véreimhöz c. versnek is. A záróvers a híres *Az Idő* rostájában. Az *Ülj törvényt, Werbőczy* a Dózsa szimbolikát folytatja. Werbőczyt, a bukott forradalom hírhedt törvénytevőjét idézi.

A 4. kérdés a vers 3. versszakának a megfejtését kérdezi:

Verekezés közben
Hajh, ürül a korcsma.
Menekül az inség
Szökve, bukdácsolva.
Bécsben a korcsmáros
Tán még nem is sejti,
Vagy ha tán sejti is,
Könnyen elfelejti.

A századforduló magyar parasztsága — elsősorban a szegényparasztságra gondolunk — a földesúri kizsákmányolásra részben úgy reagál, hogy kivándorol. Miért? Nincs jelen egy olyan szervezett, öntudatos osztály, amely a forradalmat meg tudná csinálni. Később a népi írók a kivándorlást úgy írják le, mint a „néma forradalom” egyik formáját. Ady találóan „menekülő forradalom”-nak mondja. Kezdő újságíró kora óta érdekli őt a néppusztításnak ez a gyalázatos formája. Annak idején az értelmiségből csak kevesen horkantak fel azon a felháborító tényen, hogy a kormányzat nemcsak eltűrte a kivándorlást, úgy, hogy nem segített a parasztság nyomorán, de segítette is ki a népet az országból úgy, hogy szerződésben állt angol, német hajóstársaságokkal (Cunard-Line, Continental Pool), amelyek rendszeresen fuvarozták a magyar parasztot át a tengeren. Volt olyan esztendő, hogy 240 000 magyar kelt útra. Olcsó volt az emberek fuvardíja: 2 métermázsa búza árán, 50 koronán bárki átjuthatott az Újvilágba. Gyermekünknek a kivándorlás gazdasági, nemzeti, honvágyasan érzelmi nyomorúságairól még könyvélményeik sincsenek. Pedig idekivánczozik a hiteles illusztráció (Kovács Imre: A kivándorlás Bp. Cserépfalvi 1938.).

A vers Adyt teljes erejében mutatja. Igazi nagy verseiből való. Nagyon jól variált ősi hatosokban szól — Ady kedvenc félrímeivel. Mind az 5 versszak egy-egy uralkodó képpel (Föld-Pusztá-körcsma-hajósip-kútágas) üresíti meg a feudális országot, hogy a végén az egész vers belefusson a csattanóba, a hopponmaradt — tegeződve szólított — bíróba, Werbőczibe. Ez a keserű humor az akasztófahumor: a nagy „igazságtevő” már nem tud igazságot tenni, mert nincs kinek. Üres az ország!

Tegyük fel a kérdést újra: hol ütközik a serdülő gyermek megértésbeli nehézségbe a vers folyamán? A tárgyi tájékozatlanságon túl megint csak a megértés logikai, nyelvlélektani műveleteiben, a sok nyelvi újdonsággal járó, szokatlan asszociációkban. A versben 8—10 szokatlan vagy ismeretlen szón akad meg a gyermek-versolvasó figyelme: nézvést, térül, sokasul, baj-tetőzve, Zselénszky, kútágas, pereputty... 4 körülírás (W-utód, W. Úri pereputtya, idegen Föld, Földnek népe); 5 megszemélyesítés (a Föld nem tud futni, menekül az inség, hívogatja a síp, nyomor eldobolja, elmegy a kútágas), 3 szinekdoché (ezer Kinizsi, Zselénszky gulyása, Tisza urak csőzse), 1 játékos tautológia? (puszta a Pusztá) könnyíti(?) — színezi — nehezíti a figyelem munkáját. Hozzájárul még a stílus nehézségéhez, hogy Ady logikai és hangulati sűrítésre szívesen használja a módosító szavakat, mint ebben az esetben a tagadószót és a bizonytalanságot jelentő *tán* szócskát.

A néhány rövidmondatos ellentétezés után a figyelmünket újra fordítsuk arra, ami a felnőtt olvasó számára olyannyira élővé teszi a verset, minden szakában az új, pregmáns szimbólum: s ami — 5 változatban — oly nehézvé teszi az asszociatív behelyezkedést a 13—14 éves számára: mindez pedig röviden 5 versszakba zsúfítva — mondhatni leküzdhetetlen akadályt jelent a fogalmi megértésben.

A nehéz azonban ennek a versnek esetében nemcsak mennyiségi mozzanat, hanem minőségi is. Igazat kell adnunk *Baranyai Erzsébetnek*: „... a képes értelem tolmácsolásával mindig az *elvont* szférába érkezőnk. De hiszen éppen azért alkalmazunk képes kifejezést, hogy az elvontat valami konkrét jelentés által megértessük.” (B. E.: Átvitt értelmű szavak jelentésének felfogása a gyermek- és ifjúkorban. Pszichológiai tanulmányok 1959. II. k. 128. 1.) Kétségtelen, hogy a jelképes felfogásának egyik feltétele az elvont gondolkodás. Főként így áll ez *Pavlov* logikus típusánál. De az irodalmi megismerés — művészi megismerés

lévén — nem merőben logikai úton történik. Kivált nem *Pavlov* intuitív típusánál, kinél az ismeret bírtokbavétele jórészt az érzelmi belehelyezkedés — logikai nyelven nehezen kifejezhető — formájában történik. Leánygimnáziumban tanító öreg pedagógusoktól hallottam erről a típusról: nem egy leány akadt, aki kitűnően fordította a Horatius-verset, de a grammatikai-verbális elemzésben csúfot vallott. Miért ment a fordítás? Mert a leány intuitív típus volt, és aránylag gyenge szó- és grammatikai tudásával is boldogult a szöveggel, kíségette őt szenzóriuma, amellyel érzelmi alaphelyzeteket kitűnően megérezett, olvasott. Nemcsak a gyermek ismer és tájékozódik nagyrészt az érzelmeivel, hanem többé-kevésbé sok felnőtt is. Hát még a primitív művészet, amellyel a vérbéli líra sűrűn találkozunk. Adyról ne is tételesség említes, akinek a szimbolikája abból a tudatalatti emlékvilágból táplálkozik, ahová népek mítosztörédei, emlékdarabjai hullottak alá. Ősi babonák földjén, bizarr emlékek csontvázaik közt, mágikus mozdulások vulkanikus talaján jár, aki Ady szimbólumait keresi. A vizsgálatok nehézségét fokozza, hogy a serdülőnél a kisgyermekes szimbolizmussal operáló, animista fokon álló beleélő képesség is mutál, az elvonó képesség is bontakozik, s a kétféle működés hol segíti, hol pedig interferenciásan zavarja, gátolja egymást.

De térjünk rá a kérdéses versszakra! Három mozzanatot kell benne megfejteni: 1. a korcsma — 2. a korcsmáros szimbolikáját és 3. a korcsma ürülését. (Menekül az inség. . .) A korcsma a feudális, jobbagyartó Magyarország. (Az Illés szekerén Téli Magyarországon a Mért is tettem c. versében már szerepel a *pesti vásár, pesti korcsma, magyar csárda*, a magyar politika jellemzésére!) A bécsi korcsmáros az osztrák császár: a menekülés a kivándorlás. Ennek a nagyon találó falusi, agrár képnek a megértéséhez feltétlenül szükséges a XX. sz. eleje politikai, társadalmi szituációjának az ismerete. A társadalmi kór ismerete: a kór, amely egykétben, szektában, kivándorlásban oltotta ki a nép életerejét. Gyér számban akadnak gyermekek, akik a jelentést nem, csak a képet látják, és a maga konkrét mivoltában leírják. R. I. 14 éves gyenge kapacitású leány: „Korcsma, ahol a bort árulják és vigadoznak, mulatoznak. Korcsmáros: aki a bort méri és a korcsmának a gazdája. Ez a vers azt jelenti, hogy a törvény röghöz kötötték (sic!) a jobbagyokat.” Látható, hogy a lánykának valami dereng Werbőcziről, de a képes jelentést teljesen elejti. De ez a felelet egyáltalán nem tipikus. Tipikus azonban a történelmi tájékozatlanság, ami nagy akadálya a vers értésének. Mutatja egy jó tanuló leány (O. I.) válasza. Ő a vers lényegét ebben látja: „Mindenki(?) elhagyta az országot, mennek Bécsbe. Most már nem tud kin törvényt ülni Werbőczy.” Egy VIII. B-s gyenge tanuló fiúban ilyen zavaros képzeteket talált a kérdés: „A korcsmába (?) leisszák a parasztok magukat, és nem törődnek az éhségükkel, ha összeverekszenek.” A verekedés képletes jelentését egyáltalán nem fogta föl a fiú, és teljesen versen kívüli falusi emléktörédekkel operál. Ugyanebből az osztályból közlök egy jó megoldást, J. M. értelmes, irodalomszerető kislány feleletét: „A kocsmá Magyarországot, és a kocsmárosné(?) a királyt jelenti. A lényege, hogy az urak Bécsben tivornyáznak, a magyarok pedig kivándorolnak.”

A VIII. B. 34 tanulója közül 21 meg sem próbálkozik a megfejtéssel. A korcsma szimbólumot megfejti 13, a korcsmáros 5, a kivándorlás motívumát észreveszi 4. Teljes megoldást 4 ad. Annál megdöbbentőbb ez az eredménytelenség, mert olyan tanár tanította ebben az osztályban a magyart, akinek ez az Ady-vers szívügye. Tudjuk, hogy az eredménytelenségnek ezer oka lehet és van, de egyet mindenesetre mutat ez a felmérés: a vers nagyon sok koncentrálnivalót nyújt, és annyi asszo-

ciatív munkát igényel, ami a figyelmet megosztja és fárasztja. Nem tudni, milyen volt a bevésés, de egy kétségtelen: a vers másfél hónap után szinte teljesen kihullott az osztály köztudatából.

Jobb az eredmény a VIII. A osztályban. 32 tanulóól mindössze 6 végzett negatív eredménnyel, s csak egy tanuló akadt, aki egy részkérdést sem tudott megválaszolni. Mind a három kérdést megoldja 12. Az első részkérdést 23-an, a másodikat 27-en, a harmadikat 15-en oldották meg. Feltűnően gyenge a 3. részkérdés megfejtése. Azért meglepő ez, mert a tanár a vers tárgyalása idején észrevette, hogy az osztály tudásában a XX. sz. eleji társadalmi helyzet tabula rasa, és a kivándorlás társadalmi betegségének tüneteit — egyéni élmények alapján is — részletesen leírta. A vers lényegét kb. az osztály fele markolta meg. Típusválaszként idézem. B. J. 14 éves jeles leány feleletét: „A nép nyomorán úgy segít, hogy kivándorol.”

Szóbeli feleletekben nyomoztam az „Elmegy a kútágas, Marad csak a kútja”-jelkép megértését. A kútágast jól értelmezték a kivándorló zsellérek szimbólumául. Az egyik leány (Sz. L. jórendű) egyenesen „munkaerőnek” fordította. A kút magyarázatát „itt maradt magyar föld, megműveletlen föld”-ként adták. Ám a jelképnél nem kis zavart keltett a folytatás 2 sora: „Meg híres W. Uri pereputtya”. Többen a „kút”-ba Werbőczit, Werbőczyéket, a nemességet magyarázták bele. Lehet, hogy a figyelemelcsúszást a ritkább használatú *meg* kapcsolóköztőszó is segítette. Hála Arany Jánosnak, a pesti gyerek a gémeskút szerkezetét ismeri (2 esetet kivéve). Elgondolkoztató, hogy a gémeskút aranyjánosi dekoratív képe mekkora utat tett meg Ady szimbólumáig, amely már súlyos társadalmi mondanivalót hordoz (5. kérdés).

Egyébként ez a vers is jó példa arra, hogy Ady számára az események, gondolatok képekben történnek, s a vers 5 szaka plasztikusabban, hitelesebben érezteti a kivándorlás érzelmi dolgait, mint száraz tanulmányok sorozata.

6. kérdés: *Proletár fiú verse*. Szeretném ha szeretnének c. kötet 1909. A jövőndő fehérei — proletárciklus 9. darabja. Könnyen érthető helyzetdal. A kisfiú naiv hangját jó érzékkel találja meg a költő. Mintha a tankönyv is megérezte volna, hogy ezt a proletárfiúcskát a mi gyermekeink mint kisöccsüket maguk közé fogadják, s a vers növeszti őket bele a proletár öntudatba, szolidaritásba. Szerencsés választás azért is, mert Adyhoz jó bevezető vers adys sorolásai-
val, fokozásaival, szólásaival (kopott kabátú, szerelemesen, hajh, talán), jellegzetességeivel.

Mivel Ady ezt a versét programosan írja, jó alkalmat ad ez a költemény, hogy bepillantassunk Ady versépítő tudatosságába. A formán is, a tartalmon is jól követhető az építkezés. A kisfiúnak jól áll, hogy folyton ismételi. Folyton magán és maga körül érzi az édesapját a munkájával és munkája öntudatával. A nyitószakban is a (munkától) jobbembert aposztrofálja az apjában, a zárósakban is a (munkától) erősebb embert, és a lírai csattanónak is a proletárapák világszolidaritásából származó hatalmában van meg a reális értelme. Közben a strófák skáláján a selypegő gyermeki dicsekvés hangján ütögeti ki a költő a proletárapa jellemét. De nemcsak a hang gyermeki, hanem az érzelmi logika is — a feltételes mód nagyzolásai-
val. A forma is valami hasonlót sugalmaz: a két kilences-sor közé szó egy hetest meg egy négyest. A pénz is megjelenik, ami a Disznófejű Nagyrban a kapitalizmus szimbóluma.

Ha gondolatilag összegezzük a vers programját, üres, száraz propagandaanyag lesz belőle. A lírai gondolat éppen abban különbözik a próza eszmekezlésaitől, hogy érzelmileg hangsúlyos, szuggesztív gondolat. Pontosan arról beszél, hogy Ady nemcsak tudja a proletárgyermek helyzetét, hanem beleérzi magát ebbe a helyzetbe. A tankönyv jól tenné, ha kommentárjában a házi feladat kérdéseiben a vers érzelmi gazdagságából többet kamatoztatna. Régen a primitív közösségekben a lírai versnek, az éneknek nem kis érzelmi, kedélynevelő funkciója volt. Ma a lírai vers olvasmánnyá szegényedett, és felnőttek, gyermekek egyaránt racionalista korunk ama kísértésében élnek, hogy a lírai versekben is csak csupán ismeretanyagot keresnek, belőle eszmét hüvelyeznek. Míg a vers értelmét keresik, az érzelmi ívét elejtik. Nem vagyunk francia szimbolisták, akik menekülnek versben a gondolatiságtól, és mindent zenévé, érelemmé oldottan fognak meg. De nagyon messze érezzük még versfejtő közvéleményünket attól, hogy a lírai verset érzelmi realitásaiban, és teljes egészében ragadja meg. Két végletben mozgunk: vagy csak az eszünkkel olvassuk a verset, vagy — részleteken ingyenkedve — elérzelegjük. A tankönyv Feladatok c. rovatának, amely nagyon helyesen kérdésekkel segíti rá a gyermeket az önálló keresésre és fogalmazásra, egyik főtennivalója volna, hogy erősen rákérdezzen a vers érzelemlárára. Nyugodtan mondhattam volna érzelmi szerkezetet, mert a vers a proletárapa érzelemláráján visz keresztül bennünket, megmutatván az öntudat érzelmi összetevőit, mint a férfias lelkiismeretességet, reménykedést, bizakodást, a megalázottságban az önérzetet, a sors bánatát, a fegyelmezettséget és mértéktartó türelmet, a küzdőképességet és a munka szeretetét. S mindezeket a vonásokat Ady a kapitalista társadalom embertelen valóságain mutatja meg nagyon konkrétan és művészi ellentétekben, amire a tankönyv egyik kérdése találóan rámutat. Ezekből a vonásokból áll össze az apa jelleme. Ilyenkor látjuk meg, mi magyarszakosok, hogy voltaképpen erkölcsant is tanítunk, s erkölcsi fogalmakat alakítunk. A költő pedig a szó hatalmával, érzelmi nyomatékkal bűvöli mindezt belénk. Igen, szabad a verset boncolgatni, apró részleteiben izlelgetni, kell a gondolati kicsontozás is, de sohasem szabad részletekbe tévedező szókeresgélésekkel az egészről elterelni a figyelmet. Minden szóból, minden eszközből az egészre kell rálátni, még pedig elsősorban a vers érzelemegészére. Szavak, szószervek, mondatok helyzeti és kifejező értékét éreztetnünk kell. Többször megcsináljuk verselemzés idején, hogy szétszedjük leketlen, semmitmondó prózává a verset, és összehasonlítjuk a verses kifejezéssel. A többletet lelkesen honorálja az osztály. Vagy kioltjuk a vers egy-egy világító jelzőjét, szavát, a hiányérzet pontosan megmutatja, hogy megy tönkre a vers ragyogása, zenéje, egyetlen — a prózától megkülönböztető — érvényessége. A gyermekeknek tesszik a játék, és játszva megtanulják egy-egy szó vagy eszköz stilisztikai értékét. Ebből a szempontból nézve a versek után következő kommentárt, bármennyire is igyekeznek jól adni a milieut (Jó ötlet a Felszállott a pávát katonák ajkára adni!), mégis jobbnak találnánk ezeket a versmagyarázatokat kérdésekkel helyettesíteni: hadd feszüljön az erő az önállóság irányába! A kérdések a lényegre ne szétszóródva kérdezzék, hanem a részlet legyen benne egy koncentrikusságban, amely a versegészre is, meg az Ady-kép teljességére is nézzen! A lehető teljességére!

A 6. kérdés nem részletet, ill. nem részletben az egészet, hanem vers-egészet kérdezett. Mit tart a proletár fiú apja erejének — volt ilyen indító kérdés, de kedvére idézhetett a versből mindenki, mondhatott a versről, amit akart.

14 gyermek nem tudta megközelíteni a verset. A többség azonban szereti a költeményt, és a proletárapa jellemvonásait többé-kevésbé elmondogatja jórossz tartalomelmondással. Idézetet is kaptunk bőven.

Érdekelt az is, hogy mennyire veszik észre a gyerekek az apában-fiúban a típust. Egy 13 éves naív kislány (R. I.) még a szerepjátszást sem látja: „Ez a vers A. E. bácsinak az édesapjáról szól. Az ő édesapja dolgozik, küzd.” Akad egy pár ehhez hasonló nyilatkozat. Többen azonban meglátják az apában és fiúban a típust. H. M. 14 éves intelligens lányka így: „Bízük minden proletárfiú apjában.” J. M. jórendű kislány átteszi a verset az iskolába: „Ady a proletár gyerekek sorsát mondja el. Elmondja, hogy az iskolában megvetik, de reménykedik abban, hogy majd az édesapja rendet csinál.” K. É. kitűnő rendű kislány intelligens összefoglalása a lényegre tapint: „Ady magát írja a proletárfiú helyébe. Megírja, hogy egy apa mennyi áldozatot tud hozni a családjáért. A munkás hitét, akaratát, önbizalmát, gőgjét és erejét látja egy apában, aki az uraknak dolgozik, de bízuk abban, hogy egyszer eljön a szabadság.”

A formára tett észrevétel sem marad el. B. J. kitűnő rendű kislány okosan jegyzi meg: „Az egész versen egy párhuzam és egy ellentét húzódik végig. Párhuzam az apa és fia közt, ellentét a proletár és elnyomója közt.” Az apa eszményváltat ketten érintik, így K. I. 15 éves gyenge tanuló fiú: „Az apát teszi a költő szimbólummá (?)” — K. L. közepes tanuló fiú: „... proletárfiú, akinek az apja a jelképe (?)” Nyilván mind a két esetben eszményképről van szó, de elég gyakori a szónak a jelképpel való összekeverése. — A vers eszmei mondanivalójával kapcsolatban a szóbeli megbeszéléseken az sült ki: a VIII. osztályokban már köztudattá vált, hogy a munkásosztály viszi a forradalom zászlaját.

Eszmeileg szorososan ide fűződik a következő, 7. kérdés, amely a *Csák Máté földjén* c. vers 2 utolsó sorának a magyarázatát keresi:

Veletek száguld, vív, ujjong a lelkem:
Véreim, magyar proletárok!

A vers eszmeileg fontos dokumentum, mert a költő benne fölismeri a munkásosztály forradalmi szerepét, és bejelenti ideális csatlakozását. Formailag nem könnyű, sőt — általános iskolás fokon — nehéz vers. Szinte ahány sor, annyi megállító probléma. A serdülő gyermek számára sok elvontságot sűrítenek a szavak, a mondatok, a célzások, a nehezen oldozható jelképek. „Nyakatokon vad, úri tatárok S mégis büszke a ti fejetek.” A proletár öntudatnak, önértetnek ezt a kifejezését így adta vissza az egyik jórendű leányka (K. K.): „A fejetekkel nem vagytok fejbőlöntő Jánosok.” A kért szöveg 3 igéjének a tartalmát, a haladás, a harc és a forradalmi öröm igejelentést kb. kétharmad arányban fejtették meg a válaszok. A „véreim” szó többeket megtévesztett, mert a szó alapján Adyt „proli”-nak, munkás származéknak titulálták.

A 4 versszakos költeményben nem kevesebb, mint 15 kép váltja, kergeti egymást: ködlő absztrakciók (szépség, reménység), ritka szavak (láncos, éhe, vitézlő. . .), sokszor torlódó ritmus: ilyesmikben botlik a fiatal verséző. V. i, j, sz-hangokon szól a forradalom, az ó dactilusok is forradalmi tartalmat lüktetnek, s bennük úgy megszalad az indulat, mint az aritmiás szív. Formailag a verset nemcsak nehéznek, hanem gyengének is tartom, kivált a 2. szak erőltetettsége miatt. Beszélgetésben arról győződtem meg, hogy mondatai nem közérthetőek a 14 éves számára, akikben az elvonó képesség még csak csírázik.

8. kérdésem a *Magyar jakobinús dal*-át kérdezte; az 5. szak 2 sorát: „Dunának, Oltnak egy hangja, Morajos, halk, halotti hang. A vers azóta kikerült a tantervből, és a magunk részéről mi is csak tapsolni tudunk annak a felismerésnek, hogy messze-messze meghaladja az általános iskolás nívóját. Állandó kérdőjelezése, eszmei fogalmazása, a versből kiálló szavai (begy, mindigre. . .), nehezen bogozzható képei (szolga-népek Bábele, eszmebarrikád, kalitkás seregélyfiók) már a bemutatkozáskor elejtették a verset. Érezni lehetett az osztályon, hogy figyelme valósággal visszapattan a versről. Éppen ezért — az újságok torlódása miatt — sajnos a kitűnő eszmei mondanivalót sem sugallhatta: a dunai népek szolidaritását. — A felmérés mindenben igazolta a vers törlését.

Végül a 9. kérdés *A föl-földobott kő* szimbolizmusát puhatolta. Sietek kijelenteni, hogy ezt a verset külső-belső jegyeinél fogva a tankönyvi Ady-választék egyik legszerencésebb darabjának kell tartanunk. Belső tartalma szerint: a költő hűségét ebben a vallomások formában nem igen mondta el. A felnőtt versértőket ui. nem zavarja, hogy Ady lázongva, kritizálva, ütlegelve szerette hazáját. Mi tudjuk, hogy az ütések a millenáris évek rózsaszín kódében jó helyre estek. Kelltek. A Rákosi Jenő-féle magyarkodás divatja, a 30 milliós magyarság hőbortos ábrándja idején, a ferencjózsefi „boldog” időkben meg kellett mutatni az érem másik oldalát is, a kórképet is, a kivándorlásos, tüdőbajpusztította, egykés nép kórképét. A felszín hazugságait. De zsenge magyarok nevelésére kell a hazaszeretet hűségben odatapadó, felhőtlen érzése. Ezt a zavartalan gyermeki hűségérzetet szolgáltatja *A föl-földobott kő*.

Forma szerint a kő-szimbólum egyértelműen végigvonul a versen és teljesen érthető. Mivel ez a kép uralkodik minden strófán, a jelentés jól kiemelhető. Még abból az ambivalens kifejezésből is, amelyen annyit vitatkoznak: „Kicsi országom, példás alakban Te orcádra ütök.” Jóllehet érvelhetni mind a két jelentés mellett és ellen, pl. az Ifjúság babonás hitével c. vers 2. szakával: „Látom a fajtám bárgyuul, emberül S én ráütöttem és féltém magam.”, mégis azt kell mondanunk, hogy Ady szerette és szándékolta a kétértelműség effajta játékait, és mind a két jelentésre gondoltat velünk a költő: a konkrétira is, meg az átvittre is. „Példás alakban”, mert ő a példa ama sokak számára, akik hasonlítanak, vagy akik őknek.

A vers a Szeretném, ha szeretnének c. kötet (1906). Esze Tamás komája c. ciklusának záróverse. Mindíg sokat segít, ha a költők verse mellé odateszünk egy rokontémájú prózai szöveget. Adynál különösen sokat segít ez a párhuzamosítás, mert ő elég gyakran élt azzal a gyakorlattal, hogy egy-egy témáját cikkben-novellában meg versben is megírta. Fenti verse mellé ajánlok egy prózai vallo-mást: Itthon vagyok c. cikkét, amely a Szilágy 1903. nov. 26-i számában jelent meg, és a Földessy Gyula A. E. Vallomások és tanulmányok c. kötet (1944) 19. lapján található. A cikk a költő kedves iskolájáról, a zilahi Wesselényi Kollégium-ról mondja el: Itthon vagyok. Ez is vallomás; és tankönyvben duplán nevelő-értékű, mert iskolaszerető vallomás. — Az is közelebb visz a vershez, amit Ady irodalmár-barátja, Horváth János írt Budapestről Párizsba A. E.-nek 1910. apr. 25-én: „Mikor látunk? Földobott kő, hullj vissza közénk mennél előbb!” (Belia: Ady-levelek 318. 1.) A költemény szimbolizmus a annyira kínálja magát megértésre, hogy maradéktalannak vehetjük az eredményt. Ami hibaszálalék akad, nyugton a figyelmetlenség rovására írhatjuk. Közlöm egy kitűnő kisleány (K. É.) választát: „A földobott kő az ő vándorlását jelenti. Országról országra jár, mert sokszor bújdosniá kell (?), de újra meg újra visszatér szülőföldjére.” Pontosan érti a képet B. É. jörendű kisleány: „Ady sokat jár Párizsban, ha ott van, hazavágyik, ha itthon

van, elvágyik. Ő az a föl-földobott kő, amely mindig le hull a porba és hazájön." F.Zs. közepes leány is jól értelmezi a szimbólumot: „Ady is úgy él, mint egy fel-dobott kő. Elment idegen országba. De még mindig visszahúzza a hűség Magyar-országra." Végül hallgassuk meg egy túlkoros 15 éves elégségesrendű fiú pontat-lan fogalmazását: „A kő a honvágyat jelenti." A feleletek java helyesen tükrözi vissza a jelentő kép és a jelentés párhuzamosságát. Kő — földobás — vissza-hullás és költő — idegen út — hazaút. Ill: a gravitációs erő és a honvágy meg-felelőségét. Csak a pongyolább fogalmazás állítja a követ egy vonalba a hon-vággyal. Amint S.J. közepesrendű fiú is elköveti ezt a hibát: „A kő egy fizikai törvényszerűséget jelent ebben az esetben, a hazájától távollévő A.E.-t jelenti."

A verselés is a megértés malmára hajtja a vizet, mert Ady két hangsúlyos tizest rimeltet, míg harmadik sorul hozzájuk csap egy töredék hatost, 4/2, ill. 3/3 felezéssel: a harmadik sor rímtelenül, idegenül hullik vissza magába, társtalan sor. Tanári szinten érdemes ennek a versszaknak a ritmikai megoldásán egy kicsit elgondolkodni. Ady hangsúlyos magyar ütemeiből gyakran kihallhatni az időmértéket, jelen esetben Arany János kedvelt verslábát, a choriambust (tá-ti-ti-tá), amely egy ereszkedő és egy emelkedő verslábból van összetéve. Az ereszkedő magyar hangsúlynak és a jambikus nyugat-európai emelkedő menetnek az összeolvasztása, ill. a szuverén módon való kezelése Ady ritmikájában történt meg. A játék, mely a tagoló vers illúziójába jambikus sejtelmekkel szól bele, Ady verstanában sokkal több, mint tájék. Ez is egyike Ady titkainak, melynek megfejtése majd közelebb visz bennünket a költő megértéséhez.

De kapcsoljunk vissza a vers szótári magyarázatához! Gyakorlatomban a vers 3 szava idézett elő nehézséget a gyermeki megértés frontján. A *vétegett* szenvedő alakú ige ódon, bibliai pathosával szorult magyarázatra. Meghökkenető a *fölhorgad* ige adys találat. Nem tudok róla, hogy a régiségben előfordult volna. A konkrét jelentésű ige maga is ritka igealak, de a föl- igeekötővel párosítva egészen új, szokatlan, de pregnáns jelentést hordoz. Érezni, amint a szavak-ura Ady uralkodói szuverénitással a magyar vágyakhoz előparancsolja ezt a szót. A versben az ige hangulati centrummá válik, melybe szavakból gyűlik és melyből szavak felé szóródik a hangulati hatás.

A *minden há* régies, talán tájnyelvi alak, de jelentése (mindenkor) a szöveg-együttesben nem hágy kétséget. Ady szereti ezt a szót; másutt is él vele.

Ady nemzetharagja ezzel a versével, a hűségnek ekkora fokával kerül a maga helyére. Helyeselni tudjuk a tankönyv iparkodását abban is, hogy Ady patriotizmusát nem állóképben szemléli, hanem dinamikusan igyekszik beilleszteni a történeti vonalba: Ady előtt és után versben hogyan szerették a költők hazájukat. Nem ártana ezen a ponton alaposabb stációt tartani. Elvégre a Balas-sik, Petőfik népe vagyunk, olyan költőké; akik a nyomdafestékes szót a vérükkel hitelesítették.

Nunc venimus ad fortissimum, most érkezünk meg a lényeghez, a lényeg összefoglalásához. Mert ha Adyt beleállítottuk a költői fejlődésbe a tematikájánál fogva, be kell illeszteniünk őt a forma, a kifejező eszközei, a stílusa felől is. Ha Ady más, mert XX. századi kultúrában, civilizációban, szituációban él, mint Petőfi, akkor ez nem 1848-as, és nem 1867-es tartalom, hanem attól toto caelo különböző problematika. De a tartalmi különbséghez bátran odaállítható a formáló elv, a kifejezés mikéntjének a különbsége. Van akkora különbség, ha nem nagyobb. És ez érthető is, ha arra gondolunk, hogy a mi idegeinkben doboló kritikuss életérzésre, szédítő ütemben fejlődő mondanivalónkra már nem elég, mert nem alkalmas sem Petőfi, sem Arany János, és talán még kevésbé az epigon-

nemzedék szava. Ennek a modern életérzésnek a megmondására új szó, új kötés, új átvitelző forma, új szem kellett. Arányék még eszköznek tekintették a költői nyelvet, s a költészetet az élettől bizonyos távolságban tartották és szemlélték. Ady zseniális fokon lírai temperamentum, aki az elképzelhető legintimebb lírai azonosságban él a verseivel: ezek az ő számára nem olvasható szövegekként, „pihentető énekeként” tekinthetők, hanem élhető „életdarabok”-nak. Idézzük őt magát: „...sajnálatos becsületességgel éltem és írtam a verseimet; ... más kérdés, mik ezek a versek... de életdarabok, de mindegyik egy-egy lépésnyi közeledés a halálhoz.” Ezt igazolja Móricz Zsigmond megfigyelése is, aki egyszer Debrecenben egy baráti beszélgetésben szólt Ady versköltési módjáról, mondván, hogy mielőtt megszülte volna költeményeit, mint izgalmakat hozdotta magában. Különbön prózájában is hányszor találunk szódarabkákat, párhuzamos kifejezéseket, a vajúdás jeleivel, amelyekkel majd a versekben találkozzunk. Innen érthetjük, miért nevezte Ady a verseit „életes” verseknek, „véres sereg”-nek, „véres élvevirágoknak”, a költészetet „köteles versbe-élet”-nek. — Az életet viszont versnek citálja: „élendő vers rímtelenül rímben.” (Fölkelések és feledkezések). Vagy „versekben fiadzott élet”-nek nevezi. Másutt arról beszél: „A líráért, melyet utálok, keservesen meg kell élnem minden szót, s az életet már nem jól bírom.” — Mert igaz, hogy majd minden költő kacérkodik azzal a pózzal, hogy ő és a költészete egy. Hányan szeretnék eldobni a szót abban a kínos hiszemben, hogy tökéletlenül közvetíti az élmény tökéletességét. Szinte poeta-trükké vált: egybefényképezni az életet és a művet. Ady esetében nem erről van szó. Nála mintha hiányoznának a kifejező eszközök szemlélete. Hát hogy, tagadom aprólékos-ságokig érő tudatosságát? Az övét, aki Lesznai Anna költőnő „szócirógató” költését így leckézteti: „Még nem tudja, hogy 999 szót meg kell ölni, hogy az ezredik, az igazi megszülessen.” Ez azonban az ihlet nagy verseinél nem látszik. Sőt mintha megszűnnék kifejezendő gondolat és kifejező eszköz kettőssége. Hiszen forró érzésanyagról, érzelmek lávaömléséről kell itt beszélnünk, a tudat és tudatlan konfliktusáról, ahol nem higgadt, tudatos közlésről, logikailag szabatos fogalmak értelmi ábrázolásáról kell szólnunk, hanem hangulatok jelzéséről, érzelmi állapotok sejtéséről, vázlatos gondolatok érintéséről.

Ennek a fajta kifejezésnek az eszköze a *szimbólum*. Nem gondolatból születik, hanem látomásból, vízióból. Nem gondolatot ébreszt csak és elsősorban (ez ide túlsápadt és szegényes volna!), hanem érzésátította képpel érzelmvilágunkhoz, képzeletünkhöz fordul. A kép a költőben eggyé válik a mondanivalójával. A szimbólumban jel-jelentés, kép-mondanivaló polaritása, kettőssége egybeolvad, egy vízióban jelentkezik. Ezért a szimbólumot fogalmilag nem könnyű „szóvá” tenni. A szimbólum tehát csak nagy vonalakban, vázlatosan körvonalaz, sejtet, éreztet, szuggeral, sugalmaz. Mi következik ebből? Többek között az is, hogy a jelkép; a képjel, a jelző kép nemcsak szemlélteti a gondolatot, hanem egy érzelmi folytatás kedvéért el is rejti, homályba is burkolja. Valaki ezt úgy fejezte ki, hogy a szimbolista költő a gondolatot beletitkolja a jelképbe.

Most pedig a szimbólumról, még pedig az Ady-szimbólumról való gondolatok után lássuk, mit mond a tankönyvnek a jelképről szóló fejezete. Előre kijelentjük, hogy 3 hibát találunk benne: a szimbólum magyarázata túlzottan elméleti, téves és minőségileg kevés. Úgy ahogy takarja esetleg a szimbólum régi fogalmát, de semmiképpen sem érvényes Ady szimbólumfogalmára. A tankönyv jelkép-meghatározása így szól: „A jelkép (szimbólum) egy-egy gondolat vagy eszme alkalmi kifejezése konkrét fogalommal.” Ahány fogalom, annyi tévedés. Vegyük a legszokottabb Ady-szimbólumot, a fekete zongorát! A kép nem gondolatot, ill.

nemcsak gondolatot vagy eszmét sugároz, hanem ennél mérhetetlenül többet: egy életérzésdarabot (valami ilyesmit: van rendje az életnek, s még sincs, de kénytelenek vagyunk vele!) vázlatosan, logikai kontúr nélkül, mert érzés, mert sejtetem, mert lával! (Ady a Sorsunkat mondta ki a titokzatos fekete zongorajelképpel. A legtöbbit és a legmélyebben fejezte ki ebből az általános fogalomból, azt, ami egy 4 szakos rövid vers méreteibe, ritmikái eszközeibe, sejtető képbe befér. Mit tud az eszünk ebből fogalmilag befogadni, ha érzelmi fantáziánk nem segít?) A XIX. század racionalizmusa az eszével olvasta a lírai verset is. A fordulatot jelezhetné Ady barátja, értője, Ignotus, aki A fekete zongorát gyönyörűnek találta, megspékelve a közismert felkiáltással: De akasszanak fel, ha értem! Ha az eszünkhöz akart volna Ady szólani csakcsupán, akkor a Sorsról filozofémát írt volna versben. Így azonban egy új gazdasági helyzetben egy új életérzést akart éhipnotizálni belénk. A fekete zongora jelképpel. Ehhez képest milyen vérszerény lett volna egy metaforázó gondolat az élet ilyen vagy olyan voltáról. — Továbbá nem alkalmi kifejezés a szimbolizmus (a hasonlítás az alkalmi!), hanem alkatból, Ady schizoid alkatából következő, tehát funkcionális működés, és a versben sem alkalmi, mert rendszeres, mert törvényszerű és állandó. Megtaláljuk ezt, ha összegyűjtjük Ady motívumrendjében a szimbólumait, csak ne töredezzon szét a szemléletünk egy-egy vers individuumára, hanem az egész térkép, az egész szöveggönyv legyen előttünk mindenkor! Adyt folyton összes versei, összes írásai egységében kell szemlélnünk, nem versdarabokban, egy-egy vers fénytörésében. Ez a szemlélet a mi esetünkben, egy tankönyv alkalmában különösen kötelező, mert Adyról teljesen hamis képet kap, aki belőle csak a magyar forradalmárt ismeri, és nem sejt rá benne az emberi kérdések látnokára. Igaz, hogy ez a felnőttébbek érettebb tudatában végezhető majd el. De ha egyszer a didaktikailag is, meg nevelőerő dolgában is nagyon nehezen megközelíthető Adyt tanítjuk az általános iskolában, akkor két kísértésnek álljunk ellen! Az egyik úgy jelentkezik, hogy a forradalmár Ady, glorifikált emberi-erkölcsi eszményképpé válik. Láttuk, hogy a Dózsa György unokája c. vers kapcsán ilyen irányba mutattak jelek. De Adyban annyira kérdés, megoldatlan probléma, felbolygatott idegállapot minden nagy kérdés, hogy ő nem is lehet kiút, megoldás, iránymutatás és eszménykép. Nem arra való. Ifjúságot nevelni csak elrendezett, nyugodt, harmónikus erkölcsi világképpel lehet. Olyannal, amilyen Petőfi és Arany világa a János vitézben és a Toldiban. — A másik kísértés pedig onnan fenyeget, hogy egy forradalmi verseire, magyar sorskérdéses mondanivalóra leegyszerűsített Ady kiesik emberi nagyméreteiből, és a szemelvények piacán nacionalista forradalmár lesz belőle, nem több. Az orgonából tilinkó lesz. Arra is akadt példa a gyermekek feleleteiben, hogy a forradalmi frázisosság mennyire előntötte az Ady-stúdium vacuumait. — Nem tudom ezek után, kell-e még boncolni, hogy Ady milyen mélyen belenyúlik szimbolizmusával kora gazdasági, társadalmi kettősségébe, s sokféle határhelyzete és schisothim lelkialkata szinte predestináltak a szimbolikus beszédre. Életforma és kifejezésforma valahonnan mélyről fakadón megegyeztek egymással.

Ha ennyire alkati kérdés, látásmód, látásforma kérdése Adynál a szimbolikus költés, akkor érthető már, milyen idegekben székelő, mennyire életnek ügye nála a költés. Az Ady-versnek éppen az a csodája, ahogyan benne szimbolikusan elősejlik a konkrétumon az elvont, az elvonton a konkrétum. A bujósdi játék megleshető és lefülelhető jelzőn, igen. . . A „Párisban járt az ősz” c. versben a lelkében égő kis rőzse-dalok „füstösek, furcsák, búsak, bíborak.” A füstös és a bíbor értelmezőjelzők a rőzseképzetre utalnak, a furcsa és bús jelzők a dal-

képzetet tekintik: Pontosan az absztrakt és a konkrét között kialakuló egymásnak felelgető, jelezgető, egymásba átmenő, újra szétkülönülő játékoság, életesség adja meg a szimbolumnak a kifejező erejét.

Mindebből azonban az a mi nagy kérdésünk, mennyit és hogyan fog fel a 14 éves. A vizsgálati kérdések azt bizonygatják, hogy fogalmilag bizony édeskeveset. Kár, hogy a tankönyv az esztétikák tudományos meghatározására törekedvén erőlteti itt a definíciót: tág a meghatározás: a metafora jobban belefér, mint a szimbolum. Helyesebb volna itt a másik fogalomszerző logikai eljárást alkalmazni: a körülírást. Nemcsak hasonlítani kell a metaforázáshoz, hanem élesekben meg is kell különböztetni tőle. Továbbá nem a szimbolumot kell itt csak megközelíteni úgy általában, hanem az Ady-szimbolumot. Legjobb egy tipikus szimbolista verset választani, amelyet a tankönyv egyet sem közöl, pl. olyat, amelyet maga Ady kommentált, mondjuk Jó Csend-herceget. Az éjszakai, egyedül-létes Borzongás a legtöbb gyermeknek fogvacogó élménye. Adjuk a magyar-szakosoknak ki kísérletnek, mérjék fel, mennyire apperceptálja a gyermek a verset.

Most már lépünk közel a gyermekek válaszaihoz! A 14 éves gyermek forradalmi versenyagon, a társadalmi elkeseredést megkiáltó verseken tájékozódván jóval objektíváltabb élményt szerez, mint szerezne mondjuk Ady szerelmi verseinek szimbolizmusából. A szemelvényanyagon a gyermek elboldogul a megszemélyesítésről és a hasonlatról tanult ismereteivel. Így hát a szimbolum lényegét puhatoló kérdéseimre általában 2 alaptípusú feleletet kaptam. Az egyik csoport megelégszik azzal, hogy a szimbolum meghatározásából csak a genus proximumot mondja. V.I. jeles kisleány ilyen meghalványult definíciódarabkát ad vissza a tankönyv tudományosan elméleti meghatározásából: „Eszköz. Pl. a Nyár heves. A nyár a parasztságot(?) képviseli. Egy-egy gondolat kifejezése.” Láthatni, hogy ez a genus nem is olyan közeli. A kérdéses mondata pedig jelzi, hogy a Nyár=forradalom szimbolumot nem tudta megfejteni. Ugyancsak a tankönyvet variálja egy kitűnőrendű kisleány K.É.: „Egy gondolat vagy eszme szilárd(?) kifejezése. Nyár, páva-forradalom, szem=élet, verekedés=politikai harc.” Többen elégnék tartják a szimbolum fogalmára a „költői kifejezést”.

A másik csoport a hasonlat irányában tapogat, szajkózáván vagy félreértve a tankönyvet. B.J. kitűnőrendű leánykát idézzük: „Költői eszköz, világosabbá teszi a költeményt, valamint valamihez hasonlít.” A képes beszédben a fogalmak párhuzamosítását hibázza el H.G. közepesrendű kisleány: „A nyarat hasonlítja a néphez, mert az is olyan.” Nem tudni, honnan vehette meghatározását a 13 éves kisfiú SZ.O.: „A jelkép az, amikor(?) a költő valami más fogalommal helyettesíti az igazit.” Egy eleveneszű, ötletes kisfiú, a 13 éves V.G. ezt a tautológiát izzadta ki magából: „A jelkép olyan költői kifejezés, amellyel valamilyen tárgyat szimbolizálunk, vagyis más meghatározással írjuk le (?)”

Haszontalan munka, mert tömény verbálizmusnál egyebet nem eredményezhet a szimbolum meghatározásának erőltetése. Ha a fenti feleletek nem győztek meg az eredménytelenségről, hadd idézzünk egy párat a teljes félreértésekből, ill. abból a lélektani helyzetből, amikor a fogalomnak egyetlen jegye sincs a tudatban, s a tankönyv szavaira sem emlékezünk, hanem merőben a szimbolum jelképszavából próbál a megszorult kamaszka valamit kiagyalni. S.J. közepesrendű fiú az összetétel előtagjából, a jel-ből épít meghatározást: „A jelkép nem más, mintha valakit jellemzünk.” Az összetett szó utótagja, a kép visz félre egy lassú észjárású fiút, H.I.-t: „A költő valamit úgy leír, mint egy festő lefesti a képet.” Többeket, még jelesrendűt is megzavart a jelkép-eszménykép rokon összetétel. H.M. kitűnőrendű leányka ezt mondja: „A képben attól különbözik, hogy ezt

példaképnek választják.” F.I. jórendű kisleány: Ady jelképének Dózsa Györgyöt tartja.” E tévedésben az is segítette a gyermekeket, hogy Ady jelkép fogalmának a magyarázata a Dózsa György unokája c. vers után következik. Egy nagyon gyenge 16 éves fiú, ki szintén eszményképre gondol: „Valaki elhatározza, hogy ő is úgy fog dolgozni vagy tanulni.”

A gyerekek gyakran éltek azzal a jelzéssel, hogy egyenlőségi jelet tettek a szimbólum és a szimbolizált közé (pl. páva-szabadság). Szívesen vettem ezt, mert jelzi a szimbólum költői azonosító munkáját, és elkülöníti a hasonlattól, amely a hasonlónak csak 1—2 vonását veti egybe a hasonlítottal. A hasonlat — „olyan”, a szimbólum — „az”.

A szimbolizmust a metaforázásról még egy lényeges vonása különbözteti meg: dinamikus jellege. A metafora sztatikus kifejező eszköz, a szimbólum — szerkezeti állandó. Ez pedig nem elhanyagolható mennyiség, amikor arra gondolunk, hogy az epigonemzedék szalonköltészetéből kirekedtek a tömegek, s éppen a társadalmi mozgás problematikája, s a költői álló világtépből éppen Adyval léptünk át egy recsegő-ropogó-forrongó krízisvilágba. (Az 1900-as év a fizikai világtépváltozásnak is világkorszakos dátuma, Planck quantum-elméletének születési éve!)

Ha valaki ezek után a mellemnek szegezné a kérdést, hogy most már mondjam meg, milyen Ady-verseket szabad és kell tanítanunk az általános iskolában, nem tudnék választ adni. Helyesebben azzal válaszolnék, hogy bővítsük ki a vizsgálatok körét, elsősorban a tankönyv versei tekintetében, több iskola végezze el a vizsgálatokat, mert két osztály vizsgálata egyáltalán nem mérvadó az országos helyzetre vonatkozólag. Arra a kérdésre is, hogy mit adjunk még, vagy a régiék helyett Adyból, arra is a választ a 14 éves gyermekek adhatják meg. Nekünk pedagógusoknak egyet kell nagyon megfontolnunk, hogy ezt a kérdést nem lehet íróasztal mellett eldönteni, hanem csakis az iskolapadokban. Válogassunk verseket, amelyeket lélektani vizsgálatok rostálnának meg az ifjúság számára.

Valahogyan mindnyájan azt szeretnénk, hogy az Ady-versek beleérjenek gyermekeink életébe, olyanképpen mint ahogyan egyik képével történt a tatai régi gimnázium egyik IV. osztályában: A tanár egy tetszés szerinti vers elemzését adta fel házi feladatnak. A számonkérésen számbavették a terítékre került költők verseit. Kiszült, hogy nagy mennyiségben Petőfi és Arany-versek kerültek elő. — Adytól dolgozott fel valaki verset? — hangzott a tanári érdeklődés. Egy fiú jelentkezett a Bujdosó kuruc rigmusával. Felolvasta az elemzést és nagyon szerencsésen idézte a befejező szakot:

Elbocsát az anyánk csókja,
Minden rózsánk véres rózsza,
Bénán esünk koporsóba,
De: így éltünk vitézmódra.

Minden érthető volt a fiúnak és az osztálynak, csak a rózsakép jelentése nem. Sok-sok tanári noszogatás után sem sikerült zöld ágra vergődni benne. Már jelest ígérgetett a tanár, már kettőt a szerencsés megfejtőnek. Senki. . . Már hármat. . . Amikor egyszer csak valaki mozog az első padokban. . . Szilas Jenő, egy kis puer, aki 3. elégtelenjét siratta óra eleje óta. Könnyeiből lassan kiemelkedve jelentkezésre lendül a nemtudás néma csendjében. — Te tudod, Jenő? — Igen, Tanár úr kérem, a rózsza itt az életörömet jelenti. . . Hurrában tört ki az

osztály a nagy megfejtésre. Jenő örült is, sírt is. . . Siratta az elégteleneket, örült a 3 jelesnek. Jenő miért sírsz? — Tanár úr, kérem, az én rózsám is véres rózsza. — Persze Jenő telitalálata eltörölte az elégteleneket. . . abban a gyönyörű percben, amikor élet és irodalom találkozott.

Hát így az Ady-versek!

Петер Васс:

АДИ В ВОСЬМОМ КЛАССЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Эндре Ади, великий революционный поэт Венгрии первых десятилетий двадцатого века. Язык и символика его стихов трудна для усвоения детьми 10—14-и лет.

Автор как педагог — практик в отдельности анализирует стихотворения, входящие в материал указанного класса, указывая при этом путь преодоления трудностей

Peter Vass:

ADY IN THE EIGHTH CLASS OF THE GENERAL SCHOOL

Ady is the great Hungarian revolutionary poet of the first decades of the 20th century. The symbols and style of his poetry is difficult for 10 to 14 years old children. The author, as a training teacher, analyzes the poems taught in this age one by one, showing the way to the pedagogues as how to overcome difficulties in analyses.